ANTE MAŠTROVIĆ

ZADAR U NARODNOOSLOBODILAČKOJ BORBI

I. Italofašistička okupacija Zadra

Nesretnim Rapalskim ugovorom od 12. studenoga 1920. godine između Kraljevine SHS i Kraljevine Italije Zadar je otrgnut od svoje matice zemlje i okružen granicom, koja je imala zadatak da osigura pretvaranje ovog našeg grada u talijansku političku i vojnu bazu, sa ciljem da olakša u budućnosti realiziranje novih imperijalističkih planova na ovom dijelu Balkana.

Dobivši Zadar Italija je odmah započela sa svojom politikom denacionalizacije, a to je prevedeno na naš jezik značilo politiku zatvaranja hrvatskih škola, zabranu upotrebe našeg jezika, promjenu naših prezimena u talijanska, proganjanje i zatvaranje, ulje i batine i t. d. Fašizam je svojim dolaskom na vlast u Italiji sve te metode još više usavršio, ojačao i pooštrio, kako bi ubrzao proces denacionalizacije i skršio svaki otpor našeg naroda u Zadru. Zbog toga su stotine zadarskih rodoljuba Hrvata i Srba napustili Zadar i emigrirali u Jugoslaviju, tada još državu SHS, ne mogavši se pomiriti s takvim progonima. No, iako su mnogi otišli iz Zadra, stotine naših ljudi naročito seljaka, obrtnika, trgovaca i t. d., dakle uglavnom svih onih, koji su bili donekle privredno samostalni, ostale su u Zadru. Mnogi od njih su pružali uporan i dugotrajan otpor italofašističkim denacionalizatorima. Taj je period, koji možemo nazvati periodom pasivnog otpora rodoljubivih zadarskih građana prema fašizmu, trajao sve do kapitulacije stare Jugoslavije. Za to vrijeme šetali su se zadarskim ulicama samouvjereno i oholo razni fašistički šefovi, »federali« i »prefeti« i njihovi crni fesovi, pazili Zadrane da li pozdravljaju »rimskim pozdravom« i da li govore na talijanskom jeziku. U tome »vrijednom« poslu naročito se isticao jedan od prvih fašističkih šefova u Zadru »secretario federale del P. N. F.« D'Alloja, koji je najoštrije zabranio po ulicama govoriti hrvatski. U ruci je nosio batinu i na licu

mjesta mlatio svakoga, koga je čuo da govori hrvatskim jezikom, a to nije ponekad mimoišlo ni seljake iz zadarske okolice, koja je bila jugoslavenska, koji su dolazili u grad da trguju. D'Alloja nije bio međutim sam, takvih kao on vidjeli su Zadrani mnogo.

Talijanizacija naših imena započela je oko 1926. godine. Da bi to izvršili, upotrebljavali su fašisti metode prisile, i to otpuštanje sa posla i obustavljanje plaća radnicima i namještenicima. Ili namještenje i plata s talijanskim imenom (prezime i ime) ili otpuštanje sa posla i plate sa svojim rodnim imenom. Mnogi su pod tim ekonomskim pritiskom poklekli, zbog toga se i emigriralo, ali je bilo i takvih, koji su zadržali svoje nacionalno ime usprkos prijetnjama i represalijama. Istaknutije građane pozivali su fašisti više puta k sebi, da ih nagovore i prisile na promjenu imena. Tako su samo jednoga od njih do 1936. pozivali prefeti i federali osam puta, da promijeni prezime ili barem da se piše sa »ch«, ali on nikada na to nije pristao. Na naše ljude, koji su imali bilo kakvu službu ili privatni posao, vršeni su ekonomski pritisci radi primanja talijanskog državljanstva. Od otpuštanja sa posla do povećanih poreza. I zbog toga se emigriralo u Jugoslaviju.

Na mjesta stotina naših Zadrana, koji su prešli u Jugoslaviju, fašisti su dovlačili stotine svojih ljudi iz Italije. Ti doseljenici imali su u svemu prednost i bili su naročito protežirani, jer konačno trebalo je da svojim masovnim prisustvom u Zadru pokažu čitavom svijetu, da je Zadar »città italianissima.«

Fašistički federale, koji su običavali držati svoje megalomanske govore na »Piazza dei signori«, vikali su svi od reda: »Italijani, ricordatevi, che tutta la Dalmazia è terra d'Italia« (Talijani, sjetite se, da je čitava Dalmacija talijanska zemlja), a talijanski profesori i nastavnici su u školama, gdje se isključivo govorilo i pisalo talijanski, držali nastavu u tom duhu. Hrvati u Zadru nisu imali nikakva prava i nikakve mogućnosti. Za njih je vrijedila parola: »Ili se pokori ili nestani«. Pa ipak uza sav taj crni teror ostalo je u Zadru nekoliko stotina rođenih Zadrana, koji su zadržali jugoslavensko državljanstvo i u momentu napada na Jugoslaviju i kao takvi bili internirani.

Da bi Zadar nekako ekonomski održavali, jer je taj grad imao unutar svoje granice samo 4 zaselka, vlada u Rimu je na prijedlog zadarskih industrijalaca oko 1928. godine proglasila Zadar »porto franco«. Razumljivo je, da je to bilo na štetu talijanskog naroda, ali je bilo važno pod ma koju cijenu održati ovaj strateški položaj s ove strane Jadrana. Trebalo je da Zadar osim toga posluži i kao političko–propagandna baza fašizma u Dalmaciji i zato ga je trebalo što bolje maskirati, a ta uloga maskiranja najbolje se mogla izvršiti proglašujući Zadar slobodnom lukom. Dok su u Italiji mase naroda gladovale, a fašizam ih hranio svojim luđačkim planovima o »obćanim zemljama«, dotle se u Zadru zahvaljujući porto franku živjelo relativno jeftino. Zadar je postajao grad masovnog šverca i špekulacije. Jedan dio domaćeg življa dao se zavesti takvim relativno lagodnim životom, vjerujući ludo, da je takvo stanje u

čitavoj Italiji i da će tako vječno trajati. Među takvima je fašizam u Zadru kupovao i pridobijao pristalice svoje politike, okupljajući ih u svoje čete fašističkih legionara. Od tih domaćih prodanih duša i pridošlih Talijana fašista fašizam je u Zadru formirao zloglasnu 107. legiju, koja se naročito istakla za vrijeme NOB-e ubijanjem, žarenjem i pljačkanjem u čitavoj Dalmaciji, a naročito sjevernoj.

Zadrani – rodoljubi mrzili su ove prodane izrode, ali su morali šutjeti. Oni su predosjećali i znali, da će te sluge tuđina jednom polagati račun pred našim narodima ... i nisu se prevarili. Početak obračuna je došao baš onda, kada su zadarski fašisti najviše likovali. To je bio dan kapitulacije stare, trule, monarhističke Jugoslavije, čije je mešetarenje nacionalnim interesima zemlje doživjelo tragičan završetak. Tada je došao na red naš narod i on je počeo progovarati, a fašisti, kako u Italiji tako i u Zadru, nisu s time računali.

Kapitulacija Jugoslavije dovela je u Zadar nove odrede fašističkih rulja i skupine talijanske kraljevske vojske, a Zadar je postao sjedište »Il Governatore della Dalmazia«. Prvi je bio fašista Giusseppe Bastianini, čiji je proglas na građane Dalmacije svečano započinjao:

Cittadini,

Prendo il possesso del Governo delle tre Provincie che la Maesta del RE e IMPERATORE mi ha affidato, con la ferma volonta di portare alla Dalmazia riconguinta all'Italia, la legge di Roma e l'ordine fascista. Prijevod: (Građani, Preuzimam upravu nad tri provincije, koje mi je povjerio kralj i car, sa čvrstom voljom, da donesem Dalmaciji, pripojenoj Italiji, zakon Rima i fašističkog uređenja.) (»San Marco« od 9. juna 1941. g. br. 195).

U isto vrijeme su on i rimske »camicie nere« donijele sa sobom internu parolu: »Sve, što je hrvatsko s ove strane Velebita, mora da bude talijansko, ili će biti uništeno«! I tada su one poznate metode denacionalizacije, upotrebljavane preko 22 godine u Zadru, stupile u promet na teritoriju čitave Dalmacije, a to je zaista bilo dosljedno provođenje u djelo »zakona Rima i fašističkog uređenja«.

II. Narodnooslobodilački pokret u Zadru

Kotarski komitet Komunističke partije Hrvatske za kotar Preko, kojega se teritorij djelovanja protezao na otočki arhipelag pred Zadrom, šalje neposredno po kapitulaciji stare Jugoslavije jednog svog člana na rad u Zadar. Taj čovjek, radnik i komunista, dobiva zadatak da postavi temelje partijske organizacije i Narodnooslobodilačkog pokreta u gradu. On taj zadatak, već u junu mjesecu 1941. g., izvršava. Mjesec dana kasnije druga Antu Baninu traže karabinjeri, da ga uhapse, ali on uspijeva pobjeći u zadnji čas iz Zadra na otoke, da odatle kasnije povede prvu grupu rodoljuba u partizane. Međutim, fašisti su zakasnili. Sjeme otpora

u Zadru je ostalo neotkriveno i ono se dalje razvijalo. Na kraju 1941. godine brojila je prva ćelija Komunističke partije Hrvatske u Zadru 5 članova. To je bilo jezgro, oko kojega se već te godine okupilo 60—70 simpatizera KP i Narodnooslobodilačkog pokreta, koji su izvršavali razne zadatke, materijalno pomagali NOB i vršili ilegalnu agitaciju za NOB. Najbolji zadarski rodoljubi i antifašisti osjećaju i vide, da ih samo snažna i odlučna organizacija Komunističke partije može uspješno povesti na teške putove aktivnog otpora zadarskim fašističkim denacionalizatorima, sa čijim su se metodama vladavine oni upoznavali pune 22 godine. Teško je bilo buditi na aktivan otpor građane, kojima je fašizam svojim zvjerskim metodama toliko dugo vremena tjerao strah u kosti, a koji su vrlo dobro znali, da im je grad pun špijuna, fašističkih četa, karabinijera i kraljevske vojske. Vrlo teški uslovi za razvijanje organizacije NOP-a bili su tada u Zadru – gradu, koji su Talijani uzeli za sjedište svoje vladavine u Dalmaciji, pa ipak osnovana organizacija NOP-a sa članovima KP na čelu prilazi izvršavanju svojih prvih zadataka.

U oktobru 1941. godine zadarski antifašisti prikupljaju veće količine zimskog rublja i odijela, koje šalju na otoke, da bi se što bolje opremila grupa od 30 prvih dobrovoljaca partizana, koji 7. studenoga odlaze u Liku da pomognu razvijanje narodnog ustanka u tom dijelu naše domovine. Ta dobrovoljna materijalna pomoć Zadrana narodnim ustanicima bila je ustvari prvi realan izraz njihove neugasive mržnje prema talijanskim okupatorima, izraz njihovih snova i želja da svoju budućnost povežu u borbi sa okolnom zemljom i narodom, od kojih su nekada bili nemilosrdno, imperijalistički otrgnuti. Zadrani tim aktom otada ruše umjetnu granicu od betona i željeza, i ona za njih otada više ne postoji i ne predstavlja nikakvu zapreku.

Zadarski rodoljubi imaju svoje ljude i na nekim brodovima, koji su plovili za Ankonu, Trst i Pulu. Preko tih antifašista oni se povezuju sa antifašistima u tim gradovima. Zadrani šalju njima ilegalnu štampu NOP-a, a od njih dobivaju novac i drugu pomoć. Tako Zadar moralno pomaže razvijanje antifašističkog otpora u samoj Italiji.

Kotarski komitet KPH Preko posjeduje dobro razvijenu ilegalnu tehniku, koja redovito štampa različiti propagandni materijal, u prvom redu »Radio vijesti« i razne govore. Kasnije tu istu tehniku preuzima i povećava od Kotarskog komiteta novoformirani Okružni komitet KPH Zadar. Ta tehnika štampa velike količine i drugoga propagandnog materijala kao razne brošure, letke, proglase, članke, pa čak i listove. To je trebalo raznijeti i po organizaciji NOP-a u Ravnim Kotarima. Zadarska je organizacija u tome pružila veliku pomoć, otpremivši mnogo štampanog materijala preko svojih kopnenih veza u razna okolna mjesta.

Među zadarskim antifašistima nisu se međutim nalazili samo Hrvati ili Srbi. Bilo je među njima i rođenih Talijana, koje je fašizam doveo iz Italije, da mu služe u Zadru. Tako je već 1941. godine u zadarskoj organizaciji NOP-a bilo nekoliko Talijana antifašista. Jedan od njih, rodom iz Rima, pomogao je nabaviti za tehniku KK Preko nekoliko pisaćih ma-

šina, šapirograf i mnogo kancelarijskog pribora. To je bila velika usluga učinjena NOP-u na zadarskom području otpora. Talijani antifašisti u Zadru, pomažući na takav način Narodnooslobodilački pokret u gradu, izražavali su svoju mržnju na fašizam i njegovu porobljivačku politiku prema našim narodima.

Na otočiću Ošljaku pred Zadrom fašisti su osnovali koncentracioni logor, gdje su internirali rodoljube – taoce iz čitavog teritorija, koji je bio pod njihovom kontrolom u Jugoslaviji. Antifašisti Zadra su uspjeli da preko jednog domaćeg čovjeka, inače karabinijera, uspostave vezu sa logorašima. Na taj način su im Zadrani slali raznu pomoć u hrani i odjeći i ilegalnu štampu, koja je podržavala moral logoraša.

U toku 1942. godine organizacija se jača i širi. Njoj prilaze desetine novih zadarskih rodoljuba, koji žele dati svoj prilog na razne načine NOP-u i stavljaju mu se na raspolaganje. Tako se broj aktivnih suradnika zadarske antifašističke organizacije uvećao na kraju te godine na oko 200, dok je broj onih, kojih su moralne simpatije bile na strani partizana Jugoslavije, a koji se još nisu odlučili na aktivnu suradnju, bio daleko veći.

Zadarski rodoljubi uspijevaju pridobiti u svoju organizaciju pojedine oficire i vojnike, antifašistički nastrojene, iz raznih vojnih jedinica stacioniranih u gradu. Preko njih oni dobivaju i nešto oružja, ali su mnogo važnije bile dobivene vojne informacije o namjeravanim pokretima talijanskih trupa iz Zadra, a naročito t. zv. 107. fašističke legije dobrovoljaca. To je bila velika pomoć, koju je zadarska organizacija NOP-a davala Narodnooslobodilačkoj borbi ne samo u sjevernoj Dalmaciji nego i dalje. Od vojnika antifašista Zadrani dobivaju čak i veće količine hrane za narodnu pomoć. Tako samo jednom prilikom – jedan vojni šofer, inače u uniformi fašiste, prebacuje kamion krcat brašna, tjestenine i t. d. na partizansku vezu, koja je brodom došla u neposrednu blizinu Zadra.

Te godine Zadrani šalju veće količine neophodno potrebnog medicinskog materijala partizanskim jedinicama na otocima, »Primorskoj četi« i »Sjeverodalmatinskom odredu«.

Iduća 1943. godina počela je u znaku još masovnijeg prilaženja zadarskih patriota antifašističkoj organizaciji. Zadrani i dalje, u još većoj mjeri, upućuju materijalnu pomoć partizanskim odredima. Oni se sve više sastaju. Čitaju ilegalnu štampu NOP-a, oduševljavaju se uspjesima NOB-e i antihitlerovske koalicije uopće. Tada pomalo i popušta opreznost prema neprijateljskoj špijunaži. Zato u toj godini, u kojoj inače talijanski fašizam doživljuje svoj konačan slom, zadarska organizacija NOP-a i partijska ćelija, relativno mlada i bez nekog dužeg iskustva u ilegalnom djelovanju, trpe jaku krizu.

U mjesecu veljači 1943. godine dolazi u Zadar na pregovore sa Talijanima poznati četnički vojvoda i koljač hrvatskog i srpskog naroda u okrugu Knin, pop Momčilo Đujić. Zadarski rodoljubi bacaju bombu među njegovu pratnju i nekolicinu ranjavaju. Tako rodoljubivi Zadrani manifestiraju svoju mržnju prema domaćim suradnicima okupatora. Fašisti

su zbog ove akcije bijesni, ali njihova špijunaža, premda vrlo brojna u Zadru, još se nije uspjela ubaciti u zadarski NOP, i tako njihove istrage ostaju bez rezultata. Međutim takve otvorene akcije zadarskih rodoljuba bacaju ih u brigu, i oni pojačavaju svoja nastojanja na otkrivanju organizacije otpora, a naročito partijske ćelije.

Dolazi prvi maj 1943. godine. Zadrani uoči toga dana – navečer – pale kresove po gradskoj periferiji, bacaju rakete i pišu antifašističke parole po zidovima grada. Za to vrijeme fašističke glavešine u Zadru, tada već sa poznatim tršćanskim palikućom Francescom Giuntom na čelu, promatraju desetine kresova na otocima pred gradom. Kresovi se vide u Ravnim Kotarima. Ogromni kresovi svijetle čak i sa velebitskih vrhova. Kresovi, rakete, simboli općenarodnog gnjeva, mržnje i aktivnog otpora potlačenog naroda opkoljavaju sa svih strana »neosvojivu fašističku tvrđavu«. Plamenovi otpora se međutim ne zadržavaju na betonsko-čeličnoj granici te »tvrđave«, već smjelo plamte čak i u njoj. To se više ne može izdržati. Fašisti žele da pod svaku cijenu otkriju organizatore otpora u Zadru. Oni već sumnjaju u neke građane. Nastaju hapšenja. Mlati se, tuče i muči svim sredstvima i na sve načine. Tada se javlja izdajnik, koji redom odaje sve saradnika NOP-a, sa kojim je bio u vezi, bilo u gradu ili izvan njega, a on je mnoge poznavao. Neki rodoljubi – seljaci iz neposredne zadarske okoline strijeljani su zbog njegove izdaje. Tada fašisti hapse, zatvaraju i mlate preko 400 Zadrana – patriota. U zatvore dolaze seljaci i radnici, trgovci i obrtnici, intelektualci i industrijalci, Hrvati i Talijani. Fašistička OVR-a hapsi vojnike i oficire, koji su pomagali organizaciju NOP-a u gradu. Članovi KP su uspjeli izbjeći hapšenju svi osim jednoga i prijeći iz grada u ilegalnost, a kasnije u partizane. Jednoga od njih je prebacio preko granice, koja se uvijek čuvala, automobilom šofer tadanjeg lokalnog sekretara fašističke stranke u Zadru. Od uhapšenih zadarskih rodoljuba nije bio nitko strijeljan, jer su se fašisti bojali upotrebiti tu najoštriju mjeru u gradu, računajući sa još većom mržnjom građana ne samo Hrvata nego i njihovih Talijana.

U gradu je ostalo još nekoliko desetaka neotkrivenih članova antifašističke organizacije, koji sve do kapitulacije Italije i dalje djeluju, održavajući vezu sa NOP-om. U toj godini, do kapitulacije Italije, polazi u partizane iz Zadra nekoliko većinom omladinaca, da s puškom u ruci pridonesu svoj udio u Narodnooslobodilačkoj borbi.

25. srpnja 1943. godine Mussolini je svrgnut i zatvoren, a s njime je kapitulirao i fašizam. Uvidjevši, da su ionako izgubili rat, talijanski vlastodršci vršili su pripreme za skorašnju vojnu kapitulaciju Italije, kako bi se što jeftinije izvukli iz tog za njih nesretnog sukoba. Fašisti su u Zadru obezglavljeni. Građanstvo je radosno. Ima veselja čak i među talijanskim vojnicima, kojima je već bilo dosta fašizma i njegove tiranije. Prvih dana kolovoza odlazi iz Zadra drugi i ujedno zadnji italofašistički krvnik Dalmacije Francesco Giunta.

Preko večernje radio-emisije 8. rujna 1943. godine saznali su Zadrani, da je kapitulirala Italija i zatražila mir od saveznika. Kad se sutradan 9. rujna doznalo, da će u Zadar doći Nijemci, jedan dio vojske se ukrcao na brzinu u razna prijevozna sredstva i otplovio za Anconu. Njemačke »štuke« su već toga dana nadlijetale Zadar. Zadar je konačno, nakon više od 24 godine robovanja pod talijanskim imperijalizmom, doživio, da vidi propast svojih dugogodišnjih gospodara. Oni, koji su sa velikim slavljem i ohološću dolazili iz Rima u ovaj grad da vladaju u Zadru i izvan njega nad našim narodom, sada su bili sretni, ako su mogli dobiti komadić prostora na nekom brodu, e da bi što prije odmaglili, po mogućnosti neprimijećeni, tamo, odakle su i došli. Ali Zadar još nije bio oslobođen. Njemački okupator bio je još jak. Zadrani su znali, da ih čekaju još teški dani i zato se nisu mnogo veselili, premda su bili radosni, da su se oslobodili jednog dugogodišnjeg tlačitelja i da je svršetak rata i konačno oslobođenje grada blizu.

III. Njemačka okupacija i oslobođenje Zadra

Drugi dan po kapitulaciji Italije ušla je 9 rujna oko 17 sati u Zadar jedna njemačka kolona sa tenkovima. Nijemci su tako osigurali za sebe ovu važnu strategijsku bazu na jadranskoj obali. Partizanske snage u sjevernoj Dalmaciji još nisu bile toliko jake, da bi mogle zauzeti grad i održati ga u svojim rukama. Preostale talijanske vojnike, koji su se po dolasku nacista stavili pod njihovu komandu, Nijemci su poslali u bunkere obrambenog pojasa oko grada, da ga čuvaju od napada partizana. Međutim su stotine talijanskih vojnika, koji su bili siti rata i mrzili Nijemce, napuštali svoje položaje i predavali se obližnjim partizanskim jedinicama, a ponajviše tada već formiranom Zadarskom partizanskom odredu. Među njima bilo je mnogih, koji su izrazili želju, da se skupa s partizanima bore protiv nacista. Nijemci su vidjeli, da od tih bivših saveznika imaju više štete nego koristi, pa su, da osiguraju što bolje grad, dovlačili svoje nove kolone u Zadar. Tako je novi okupator pretvorio grad u svoju vojnu bazu, a saveznici su zbog toga odlučili da ga bombardiraju. Zadar je još morao platiti krvavi danak, prije nego je došlo do njegova definitivnog oslobođenja.

Prvi zračni napadaj angloameričke avijacije na Zadar izvršen je 2. novembra 1943. navečer. Tada su između ostalog pogođena direktno i dva javna skloništa, gdje je poginulo nekoliko stotina ljudi, žena i djece. Poslije dvadeset šest dana izvršen je drugi napadaj po danu, kojom prilikom je bio mnogo veći broj žrtava među građanstvom, jer je bila nedjelja i lijep sunčani dan, a građani su bili iznenađeni. U tim prvim bombardiranjima stradalo je i nekoliko stotina nacističkih vojnika ... I

tako su bombe padale na Zadar za vrijeme njemačke okupacije preko devedeset puta i najviše uništile središte grada, t. j. njegov najveći i najljepši dio (preko 75%).

Već nakon prvih bombardiranja velike mase građana napuštale su grad i odlazile u okolna mjesta, da se sklone od strahota bombardiranja. Najveći broj onih, koji su bili doseljeni iz Italije, napustili su brodovima Zadar i otišli preko mora, odakle su nekada došli sa velikim nadama i još većim planovima. Zadar je ostao pust, tek je nešto života bilo na njegovoj periferiji, dok su se u njegovu centru vidjale jedino grupe pljačkaša i njemačke patrole.

Velik broj onih zadarskih rodoljuba, koji su prije kapitulacije Italije bili uhapšeni, uspjeli su da u metežu, koji je nastao najprije padom fašizma, a potom kapitulacijom Italije, umaknu na slobodu. Mnogi od njih su tada pošli na dijelove oslobođenog teritorija oko Zadra, da nastave borbu za potpuno oslobođenje svog grada od okupatora. Mnogi, naročito omladinci, odlaze u partizanske odrede i Narodnooslobodilačku vojsku, da s puškom u ruci pridonesu svoj udio u borbi za slobodu naših naroda, za slobodu Zadra.

Na malom slobodnom otoku Ravi 12. avgusta 1944. godine formiraju Zadrani svoj prvi rukovodeći politički organ za grad, t. j. odbor Jedinstvenog narodnooslobodilačkog fronta, a 28. septembra iste godine u jednom oslobođenom selu Ravnih Kotara sastavljaju prvi Gradski narodnooslobodilački odbor. Ti odbori, koji su bili sastavljeni od građana Zadra, brinuli su se za smještaj i ishranu izbjeglih Zadrana, sarađivali sa Narodnooslobodilačkom vojskom, održavali ilegalne veze sa Zadrom i vršili pripremne radove za predstojeće konačno oslobođenje grada.

Za to vrijeme su nacisti uz pomoć domaćih izroda temeljito pljačkali grad, napušten od najvećeg dijela njegovih građana. Njemački okupator je osnovao i logore, u koje su internirali sve one iz Zadra i okoline, za koje su smatrali da surađuju sa NOP-om. Tako su u te logore, samo iz jednog sela na granici Zadra, internirali oko 70 antifašista. Preostali građani uspostavljaju veze sa logorašima i šalju im materijalnu pomoć. U logorima su vršena mučenja i strijeljanja rodoljuba.

Za to vrijeme je nekoliko partizanskih odreda u sjevernoj Dalmaciji u suradnji s jedinicama XIX. Sjeverodalmatinske divizije razbijalo njemačko-ustaška i četnička uporišta. Osim toga je opći položaj njemačkog okupatora na Balkanu bio kritičan. Cjelokupne snage VIII. dalmatinskog korpusa vršile su jak pritisak na okupatora u Dalmaciji. Rezultat toga bilo je povlačenje neprijateljskih snaga iz dalmatinskih gradova i ostalih krajeva Dalmacije. U noći od 30. na 31. oktobra 1944. godine povlače se Nijemci sa najvećim dijelom domaćih izdajnika iz Zadra i njegove okoline. Zadarski odred, koji je u neposrednoj blizini grada vodio akcije čišćenja manjih neprijateljskih uporišta, ulazi 31. oktobra ujutro u grad. U gradu nailazi na »ostatke ostataka« nekadašnje talijanske vojske i na neke domaće fašiste i ustaše. Ti bijedni ostaci vješaju talijansku zastavu

na zvonik starodrevne katedrale sv. Stošije, koju borci Zadarskog odreda odmah skidaju i stavljaju na njeno mjesto zastavu naroda Jugoslavije sa petokrakom u sredini, koja se od tog momenta lepršа nad Zadrom, da je više nitko nikada ne skine. Ostatke neprijatelja zarobljavaju borci Zadarskog odreda uz pomoć rodoljubivih i oduševljenih građana. Domaći izrodi su došli pred narodni sud.

Onaj mali broj građana, koji je oslobođenje dočekao u napola porušenom gradu, izražavao je svoje veselje na sve strane pjesmama, narodnim kolima i nacionalnim zastavama. Već 1. novembra 1944. godine poslije podne održavaju NOO, Gradski odbor NOF i još neki istaknutiji građani sastanak, na kojemu manifestiraju svoju radost zbog oslobođenja grada, popunjavaju novim članovima svoj NOO i donose zaključke o najvažnijim neposrednim zadacima, koje treba izvršiti u Zadru. Tako je Zadar konačno bio oslobođen i očišćen od svih okupatorskih vojski i domaćih izroda 1. novembra 1944. godine, koji slavi kao dan svog potpunog i definitivnog oslobođenja.

Zadar napokon slavi svoj triumf. Nekoliko dana iza oslobođenja Zadra održan je veličanstveni miting naroda Zadra i okoline, na kojemu su prisutne velike mase naroda izražavale svoju ogromnu radost i veselje zbog definitivnog oslobođenja grada od okupatora i zbog njegova povratka u krilo svoje uže domovine Hrvatske u bratskoj zajednici sa svim narodima Jugoslavije. Stoljeća su prošla, u kojima je ovaj naš ponosni grad bio mnogo puta izložen nemilosrdnim udarcima mletačkog lava. Prošla su teška vremena, u koja su ga varali hrvatsko-ugarski kraljevi i rimski pape, prodajući ga i trgujući njegovim ljepotama i bogatstvima. Prohujali su vjekovi, u kojima je tuđin uporno nastojao da čvrsto zasjedne na ovaj krasni dio naše obale i da odatle vlada Jadranom ... Ali sve je to prošlo zauvijek, da se više nikada ne povrati, a naš narod je ovdje, u ovom starodrevnom hrvatskom gradu, ostao svoj i slobodan, jer je i u najtežim časovima, duboko u svojim njedrima, čvrsto vjerovao u svoju slobodu, koja je neminovno morala doći. Da, i ona je zaista došla, ali ne kao rezultat krojenja pravde za zelenim stolom i diplomatskih intriga, nego uz borbe i patnje, krv i suze. Zato je ona bila utoliko dragocjenija i hiljadu puta draža.

Sloboda, koju je ovaj put Zadar dobio, ispisanu na krvlju zalivenim bojnim zastavama herojskih Titovih boraca, ušla je u ovaj naš do jučer potlačeni grad i napokon ga jednom zauvijek prisajedinila njegovoj rođenoj grudi, kojoj je on pripadao i pripada po svim historijskim, etničkim, ekonomskim, kulturnim i geografskim pravima. Pokopana je jednom zauvijek umjetna granica stvorena oko Zadra otimačkom i megalomanskom politikom talijanske iredente i nesretnom, trulom politikom zauvijek nestale monarhističko-kapitalističke Jugoslavije. Na ruševinama starog, ali oslobođenog Zadra rasplamsava se novi bujni život.

ZADAR
PENDANT LA LUTTE DE LIBÉRATION NATIONALE

Dans cette étude l'auteur expose les efforts héroiques des habitants de la ville de Zadar contre l'occupation pendant la deuxième guerre mondiale.

Dans la première partie de son travail il fait l'historique et précise la nature de l'occupation italo–fasciste, la considérant en théorie comme en pratique, comme la violence la plus cruelle qui ait jamais été exercée contre cette ancienne ville croate. Dans la deuxième partie il présente la génèse et le développement à Zadar du Mouvement populaire pour la libération nationale action spontanée déclenchée par toutes les couches de la population. Enfin dans la dernière partie, l'auteur décrit la phase de l'occupation allemande laquelle cependant n'etait pas de longue durée. Elle fut bientôt suivie par la libération définitive de toute occupation étrangère réalisée sous la direction du P. C. C. (Parti Communiste Croate), et par son union avec la mère patrie, la Croatie, la Yougoslavie.

Zadar u ruševinama g. 1944. (Glavna ulica)

Jedna sporedna ulica u studenom 1944. u Zadru

Jedinice NOV-a ulaze u Zadar u studenom 1944.

Proslava oslobođenja Zadra

Veliki miting naroda grada i okolice Zadra 9. studenoga 1944. u slavu oslobođenja Zadra

SMRT FAŠIZMU - SLOBODA NARODU !

Naš Zadar

GLASILO JEDINSTVENOG NARODNO-OSLOBODILAČKOG ... ZA OKRUG - ZADAR

GOD.I. 29 rujna 1943 BR.1

I zbilja je skrajnji čas da svaki i posljednji rodoljub, svaki Srbin i Hrvat, koji ima osjećaja za svoj narod i svoju napaćenu grudu - pogleda i uvidi da je put narodno-oslobodilačke borbe jedini pravi put za oslobođenje srpskog, hrvatskog i drugih naroda, za njihovu ljepšu i bolju budućnost!

U MOMENTIMA NAJKRVAVIJE BORBE....

U momentima najkrvavije borbe koju naš narod vodi za svoju nacionalnu slobodu, izlazi prvi broj našeg antifašističkog lista "Naš Zadar". On niče iz te krvave borbe i nav je ispunjen dokazima o naporu, mukama i patnjama koje naš narod podnosi u ovom velikom ratu za svoje oslobođenje. Iako su patnje velike iako su napori nadnaravni, kao što ih čini jedan narod koji se bori za svoju slobodu, njegove su stranice ispunjene vedrinom i stopostotnom uvjerenošću da je pobjeda naša, da će naš narod uskoro doživjeti ljepšu i sretniju budućnost.

"Naš Zadar" je borben antifašist. On odražava kroz borbu ciljevo antifašista, svih rodoljuba na našem okrugu i njihov nepokolebivi stav da se uništi i posljednjeg najvećeg našeg neprijatelja - njemački fašizam i ustaše. U borbi protiv Njemaca uperiće svoju oštricu i razgolićavaće laži njihove propagande.

"Naš Zadar" pozna i upoznaće mnoge neprijatelje naroda. On će nemilosrdno voditi borbu protiv narodnih izdajica i pete kolone. Vodeći borbu protiv ustaša, četnika, izbjegličke jugoslovenske vlade i reakcionarne klike Mačeka pomagaće svakog dobronamjernog čovjeka da nađe ispravan put, a to je jedino put narodno-oslobodilačke borbe i da se tako oslobodi od utjecaja tih narodnih izdajica.

Kao što je "Naš Zadar" krvavi neprijatelj okupatoru i narodnim izdajicama, tako je on najveći prijatelj, pomagač i saradnik svakom antifašisti i rodoljubu. Njegove stranice bit će ispunjene događajima u svijetu i u našoj zemlji. Upoznavat ćemo naš narod istinito kao što smo i do sada radili o svemu što se u našoj zemlji i u svijetu dešava. Donosit će zločine njemačkog okupatora i ustaša koje oni čine nad našim narodom. Donosiće herojske podvige naše vojske i napore pozadine. Donosiće iskustva i rad pojedinih širokih narodnih antifašističkih organizacija N.O.O.-a, A.F.Ž.-a i U.S.A.O.H.-a kako bi se one još više učvrstile i dale od sebe maksimum da se što prije neprijatelj potuče i istjera iz naše zemlje.

Da se to ostigne pozivljemo sve rodoljube na saradnju! "Naš Zadar" je nepokolebiv pobornik bratstva srpskog i hrvatskog naroda. Njihova sloga i zajednička oružana borba protiv istog vjekovnog neprijatelja - njemačkog fašizma - je jedan od najvećih preduvjeta njihove pobjede i ljepše budućnosti. Svaki onaj koji udara na tu slogu braće, neprijatelj je slobode jednog i drugog naroda. "Naš Zadar" znaće da obračuna sa takovim narodnim neprijateljima.

Na posljetku naš list nosi ime grada koji je kroz vjekove bio hrvatski i koji će uskoro biti u pravom smislu naš, oslobođen od Njemaca i ustaša, ali i onoga ološa talijanskih fašista koji danas pomažu Njemce. To je uostalom pred, sebe kao zadatak čitav hrvatski narod kao što se to vidi iz rezolucije Antifašističkog Vijeća Narodnog Oslobođenja Hrvatske: borba za povratak svih od tu dina otetih hrvatskih pokrajina i njihovo priključenje matici zemlji, i to Istre, Z A D R A, Rijeke, svih jadranskih otoka, anektiranog dijela Dalmacije, Hrvatskog Primorja i Gorskog Kotara te Međumurja.

RODOLJUBI! ŠIRITE NAŠ LIST. RODOLJUBI! SARAĐUJTE U NAŠEM LISTU!

Narodnooslobodilačka štampa: »Naš Zadar«, god. I, 1943, br. 1.